

«БИЗНЕС–БИЛІК–ҚОҒАМ» БАЙЛАНЫСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

¹Примжанова А.А., аға оқытушы, amina.abutalipovna@mail.ru

²Шильманова А.М., экономика ғылымдарының кандидаты, a.shilmanova@bk.ru

¹Қызылорда ашық университеті Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада аймақтық деңгейде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту мәселелері билік, бизнес және қоғам арасындағы өзара іс-қимыл контекстінде қарастырылады. Зерттеу Қызылорда облысы мысалында жүргізіліп, кәсіпорындардың әлеуметтік-экономикалық дамуға қатысу деңгейі, әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру формалары және бұл үдерістерге әсер ететін негізгі факторлар талданады. Сонымен қатар бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудағы кедергілер, оның ішінде қаржылық шектеулер, заңнамалық базаның жеткіліксіздігі және ақпараттық қолжетімділіктің төмендігі анықталады. Зерттеу нәтижелері бизнес субъектілерінің әлеуметтік жауапкершілікті көбіне тар мағынада түсінетінін көрсетеді. Мақалада аймақтық дамуды жетілдіру үшін мемлекет пен бизнестің әріптестігін күшейту, ынталандыру тетіктерін жетілдіру және әлеуметтік жобаларды басқаруда ашықтықты арттыру қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, билік пен бизнес өзара іс-қимылы, аймақтық даму, әлеуметтік инвестициялар.

Аннотация. В статье рассматриваются методы и подходы к взаимодействию в системе «бизнес – власть – общество», а также вопросы развития социальной ответственности бизнеса на региональном уровне. Исследование проведено на примере Кызылординской области. Проанализированы уровень участия предприятий в социально-экономическом развитии региона, формы реализации социальных проектов и основные факторы, влияющие на взаимодействие бизнеса, органов власти и общества. В рамках исследования проведено анкетирование 160 руководителей предприятий, позволившее определить их отношение к социальной ответственности бизнеса, уровень участия в социальных проектах и основные препятствия для реализации социальной деятельности. Результаты исследования показали, что субъекты бизнеса преимущественно воспринимают социальную ответственность в узком понимании. В качестве основных барьеров выявлены финансовые ограничения, недостаточная развитость законодательной базы и низкий уровень информационной доступности. В статье обоснована необходимость усиления партнерства между государством и бизнесом, совершенствования механизмов стимулирования социальной ответственности и повышения прозрачности реализации социальных проектов в целях устойчивого развития региона.

Ключевые слова: бизнес, власть, общество, социальная ответственность бизнеса, корпоративная социальная ответственность, взаимодействие, региональное развитие, социальные инвестиции, государственно-частное партнерство.

Кіріспе. Қазіргі жағдайда тиімді экономикалық және әлеуметтік жауапкершілік саясатын жүзеге асыру коммерциялық кәсіпорындардың барлық дерлік негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне әсер етеді, оған қосымша пайда әкеледі және қоғамға, аймаққа, елге оң әсер етеді. Экономикалық және әлеуметтік жауапкершілікті стратегиялық бағаламау бизнес пен тауарларды нарықтарға одан әрі ілгерілетуге, қолайлы инвестициялық климат құруға, жекелеген компаниялардың да, тұтастай алғанда елдің де беделінің жоғары рейтингіне сөзсіз кедергі келтіреді.

Негізгі элементі әлеуметтік салаға, адами капиталға инвестициялар салу болып табылатын кәсіпорындардың әлеуметтік жауапкершілігі тұжырымдамасы бүгінгі күні жете зерттелуде, сондықтан бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі мәселелері тереңірек қарастыруды талап етеді.

Осылайша, билік органдарының, бизнес құрылымдарының және халықтың өзара

әрекеттесуін зерттеудің теориялық тәсілдерін зерттей отырып, олар іске асыру деңгейімен (республикалық, аймақтық, жергілікті), түрлерімен (өзара әрекеттесудің әртүрлі формалары мен модельдері) және мақсатымен (нақты аймақтық мәселелерді шешу) сипатталады деп қорытынды жасауға болады [1].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу материалдары ретінде отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттер, нормативтік құжаттар, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік (КӘЖ) бойынша халықаралық тәжірибелер және Қызылорда облысы кәсіпорындарына жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері пайдаланылды.

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, жүйелік тәсіл, статистикалық талдау және сауалнама әдістері қолданылды. Сауалнама 160 кәсіпорын басшылары арасында жүргізіліп, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне қатысты көзқарастар, қатысу деңгейі және кедергілер анықталды. Сонымен қатар, алынған деректерді өңдеу арқылы өңірлік деңгейдегі билік пен бизнес арасындағы өзара әрекеттесу тиімділігі бағаланды.

Нәтижелер мен талқылаулар. Өңірдің экономикасын басқару процестерінде билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылын дамыту билік органдарының бастамасын талап етеді және өзара тиімді шарттарда құрылуы тиіс.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтарды дамыту міндеттерін шешуге қатысуы билік органдарымен бірлескен жобалар, әлеуметтік бағдарламалар, қайырымдылық көмек және т. б. арқылы жүзеге асырылады.

Бірлескен жобалар аумақтар экономикасын дамытудың, инвестициялар тартудың, халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын арттырудың негізгі құралына айналады.

Салалық тұрғыда билік пен бизнес серіктестік жобаларын іске асыру тәжірибесін зерттеу келесі ерекшеліктерді бөлуге мүмкіндік береді [1]:

1. Көлік саласында ең сұранысқа ие болып автомобиль жолдары мен инфрақұрылым салу жөніндегі жобалар табылады (бұл ретте мемлекеттік және өңірлік деңгейлердің саны бірдей жобалар).

2. Әлеуметтік салада ең көп жобалар Денсаулық сақтау саласында өңірлік деңгейде және жергілікті деңгейде білім беру саласында іске асырылады. Денсаулық сақтау саласы Дәстүрлі түрде тартымды, өйткені ақылы қызметтер арқылы кепілдендірілген пайда мөлшері бар.

3. Коммуналдық инфрақұрылым сумен жабдықтау және су бұру жүйесі, сондай-ақ жылу энергиясын өндіру және беру саласындағы жергілікті деңгейдегі жобалармен ұсынылған); өңірлік деңгейде қатты коммуналдық қалдықтармен жұмыс істеу саласында жүзеге асырылады.

4. Энергетикалық инфрақұрылымдағы жобалар тек жергілікті деңгейде іске асырылады.

Ескерту – [1] әдебиет негізінде автордың құрастыруы.

1-сурет – Аймақтың стратегиялық жоспарлау құжаттары

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтарды әлеуметтік-экономикалық дамыту міндеттерін шешуге қатысуы жүйелі емес, бірақ қазіргі әлеует олардың аймақ экономикасына қосқан үлесін арттыру және нәтижесінде аумақтардың әлеуметтік және экономикалық дамуының жағымсыз тенденцияларын азайту мүмкіндігі бар екенін байқатады (сурет 1).

Бизнес пен халықты өңірлік мәселелерді шешуге қатысуға ынталандыруға мүмкіндік беретін экономиканы басқару құралдарының бірі – жалпы көзқарасты, билік, бизнес және халықтың өзара іс-қимылын және әлеуметтік жауапкершілікті дамыту жөніндегі экономикалық саясатты іске асыру ережелері мен рәсімдерін ресми бекіту арқылы жағдай жасау.

Қазіргі басқару теориясына сәйкес, жаңа тәсілдердің қалыптасуы стратегиялық басқарумен қамтамасыз етіледі [1, 86 б.].

Стратегиялық басқару өңірлік экономикалық саясатты іске асыру құралы ретінде басқару мақсаттары мен критерийлерін мультипликациялау, проблемаларды талдау,

Өңірдегі әлеуметтік жауапкершілікті дамыту стратегиясының мақсаты ретінде аумақтардың әлеуметтік-экономикалық өсу қарқынын арттыруды қамтамасыз ету үшін бизнес-құрылымдар мен халықтың өңірлік проблемаларды шешуге қатысуын ынталандыру таңдалуы мүмкін.

Оған қол жеткізу келесі бағыттарды жүзеге асыруды талап етеді (сурет 2):

- ақпараттандыру жүйесін жетілдіру және бизнес пен халықтың өңірлік дамуға қатысу тәжірибесін насихаттауға және ілгерілетуге бағытталған шараларды әзірлеу;
- шаруашылық жүргізуші субъектілерді аумақтарды дамытуға қатысуға ынталандыратын жағдайлар жасау;
- аумақтарды дамыту міндеттерін шешу үшін жеке жауапкершілікті қалыптастыру.

Ескерту – дереккөз [1].

2-сурет – Аймақта әлеуметтік жауапкершілікті дамыту стратегиясының басым бағыттары

Билік пен бизнестің өзара іс-қимылын дамыту қажеттілігі тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін кері байланыс пен объективті ақпарат алу негізінде өңірлік экономикалық саясатты уақтылы түзетуді талап етеді. Билік пен бизнестің өзара іс-қимылын мониторингтеу жүйесін ұйымдастыру өңірдің экономикасын басқаруды ақпараттық қамтамасыз етуді жүзеге асыратын аса маңызды құрал болып табылады.

Қызметтің осы түрінде осы категорияны түсінудің бірыңғай тәсілі әлі әзірленбеген, өйткені бұл нақты қолдану саласына, қолда бар ақпараттың сапасы мен көлеміне, зерттеу мақсаттарына байланысты.

Билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылының мониторингі деп өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларын шешуге шаруашылық жүргізуші субъектілердің қатысуын арттыру мақсатында ұтымды басқару шешімдерін қабылдау және осы өзара іс-қимылдың дамуын бақылау бойынша ұсынымдар әзірлеу, ақпаратты бақылау, жинау, бағалау және талдаудың әдейі құрылған жүйесі түсініледі.

Мониторинг жүргізу кезінде негізгі қағидаттарды басшылыққа алған жөн [1]:

1. Жүйелілік – бұл аймақ әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде ішкі жүйелер мен элементтерден тұрады. Демек, мониторинг объектісі билік пен бизнес серіктестігінің жекелеген жобалары ғана емес, сонымен бірге бұл өзара іс-қимылдың аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайға әсері, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтық даму міндеттерін шешуге қатысуы болуы керек.

2. Ғылыми негізделген – мониторинг қазіргі ғылымдардың соңғы жетістіктері негізінде ұйымдастырылуы керек, объективті заңдар мен заңдылықтарды ескере отырып құрылуы керек.

3. Фокус – басқарушылық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге бағытталған.

4. Мерзімдік – билік пен бизнестің өзара әрекеттесуі туралы ақпаратты белгілі бір уақыт аралығында жинауды және талдауды қамтамасыз етеді.

5. Үздіксіздік және салыстырмалылық-өзгерістерді үнемі қадағалап отыру қажеттілігін және уақыт бойынша қолданылатын көрсеткіштердің салыстырмалылығын болжайды.

6. Толықтығы мен толықтығы – мониторингті іске асыру ақпарат жинау, оны талдау және әзірленген көрсеткіштер бойынша бағалау барлық қажетті кезеңдерден тұруы тиіс.

7. Жауапкершілік – әрбір орындаушы өзі жинаған мониторингтік деректердің сапасына, оларды қажетті мерзімде ұсынуға, сондай-ақ басқарушылық шешімдер қабылдау бойынша дайындалған ұсынымдарға жауапты болуы тиіс.

Мониторинг билік органдарын бизнес-құрылымдармен өзара іс-қимыл туралы толық, уақтылы және сенімді ақпараттық базаны құру және қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі. Мониторинг барысында алынатын ақпарат өңірдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды өзгерту бойынша ұсыныстар мен нақты іс-шараларды әзірлеу үшін, атап айтқанда билік пен бизнестің өзара іс-қимылын дамыту, шаруашылық жүргізуші субъектілерді өңірлік проблемаларды шешуге қатысуға ынталандыру, әлеуметтік жауапты кәсіпорындардың рейтингін қалыптастыру үшін пайдаланылады.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі халықаралық модельдерінің ерекшелігі тұжырымдамалық тәсілдердің бірін таңдаумен анықталады:

а) бизнес өзінің ерікті, міндетті минимумға қосымша, қоғам мен планетаның экожүйесін дамытуға қосқан үлесінің өлшемін дербес айқындайды;

б) ресми және бейресми мемлекеттік және қоғамдық институттар қоғамдық мүдделерді келісуді жүзеге асырады, содан кейін бизнеске қойылатын міндетті талаптарға айналады.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің деңгейі бойынша Орталық Азия елдерінің арасында Қазақстан алдыңғы орындардың бірін иеленіп отыр. Қазақстанда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тақырыбының күнделікті жағдайға айналуы, саяси деңгейде, ғылыми әлемде де кеңінен талқыланып, оны дамыту үшін мемлекеттің нақты шаралар

қабылдап отырғандығы көрсетіледі [2].

Қазақстанды әлеуметтік жауапкершіліктің генераторы ретінде қалыптасып, қажетті талаптарды қоялатын мемлекет ретінде қабылдауға болады. Елдегі қалыптасқан жүйе бизнесті адам капиталына, еңбек қауіпсіздігіне, әлеуметтік сақтандыру, инфрақұрылымдық өзгертулер салаларына әлеуметтік инвестицияларды мемлекет белгілеген әлеуметтік бағдарламалар негізінде салып отыруға міндеттейді. Зерттеушілер бұл құбылысты Қазақстандағы әлеуметтік жауапкершіліктің жеткілікті дамымауымен, қазіргі дәрежесінде қалып қоюына себепші болып отырғандығымен байланыстырады [3].

Өйткені, бизнес мемлекет бекіткен әлеуметтік бағдарламалардан аса алмай, өз потенциалдарын әлеуметтік жауапкершілікті дамытуға дұрыс қолдана алмауда. Корпоративті әлеуметтік жауапкершілік ірі кәсіпорындарға жергілікті қауымдастықтарды дамыту арқылы нақты әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Сонымен бір уақытта Қазақстанда корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті дамытуға, кәсіпкерлердің әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысуын кеңейту жолында нақты кедергілердің бар екендігі де белгілі [4].

Мемлекет кәсіпорындардың әлеуметтік жауапкершілігін кеңейту мен оны қолдаудың қажеттілігін түсініп отыр. Бұл да бизнестің дамуына, азаматтық қоғамның әлеуметтік тұрақтылығына себепкер болатынын сезініп келеміз. Қазақстанда тәуелсіздік жылдары әлеуметтік жауапкершілік қағидатын жүзеге асыруға қолайлы жағдай жасалып, кәсіпкерлеріміз еңбек қауіпсіздігі мен қоршаған ортаны қорғау тұрғысында іс-қимылды күшейтуге әрі жұмысшыларына барынша тартымды ахуал қалыптастыруға күш салуда. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі жөніндегі «Парыз» байқауы, ірі, орта және шағын кәсіпкерлік субъектілері арасында «Үздік әлеуметтік жауапты кәсіпорын», «Еңбек қорғау саласындағы үздік кәсіпорын», «Үздік ұжымдық шарт», «Экологияға қосқан үлесі үшін» аталымдары аясында жүргізілуде [5].

Бүгінде бизнес іскерлік қоғамда үлкен сұранысқа ие. Бизнес біртұтас жүйе ретінде қоршаған ортаны, адам құқығын қорғау, әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешу мен сыбайлас жемқорлықпен күресу мәселелеріне белсене қатысуда. Солардың қатарында аймақтағы ірі және орта бизнес өкілдері де жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігі мен әлауқатын жақсартуға атсалыуда [6].

Атап айтсақ, «Абзал және Компания» толық серіктестігі ауыл шаруашылығы саласының, атап айтқанда Қазақстанның күріш индустриясының қарқынды дамып келе жатқан компанияларының бірі болып табылады. Компания Қазақстанның күріш өндірісі көшбасшыларының үштігіне сенімді кіреді және тек ел нарығында ғана емес, ТМД елдерінде де өз ұстанымына берік [7].

Компания өз қызметін күріш саудасынан бастады және өз алқаптарында күріш өсіруге және оны өз зауыттарында өңдеуге дейін дамыды. Компанияның басты құндылығы-сапалы өнім өндіру, өндірістің рентабельділігін арттыру және Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы саласын дамыту үшін ондаған жылдар бойы үздіксіз күресте жинақталған бірегей білім мен тәжірибе [7].

«Абзал және Компания», «Мағжан және К», «Бесарык» және «Алтын орда» компанияларымен бірге бірлесіп жұмыс істеу үшін бірікті.

«Жылдың үздік әлеуметтік жобасы» номинациясы бойынша «Парыз-2009» конкурсының қола жүлдегері. «Үздік әлеуметтік жауапты кәсіпорын» номинациясы бойынша «Парыз-2011» және «Парыз-2020» бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бойынша байқаудың алтын жүлдегері. 2012 ж. – «Білім меценаты» сыйлығының иегері. «Абзал және Компания» Нағи Ілиясов ауылын абаттандыруға 1 млрд. теңгеден астам инвестиция салды.

«Абзал және Компания» кәсіпорны «Мүсірәлі» мешітін және осы мешітте медресе ашты, ауылда стадион, ауылдық округ әкімдігінің ғимаратын, «Айтбай» мешітін салды, жергілікті музейге күрделі жөндеу жүргізді. Компания өз қызметкерлерін тегін тамақпен, қызметтік автокөлікпен, медициналық тексерумен қамтамасыз етеді. Қызметкерінің үйлерінде күрделі жөндеу жүргізіліп, пәтер сыйға тартуда. Компания қызметкерлері Корея мен Германияда компанияның қаражаты есебінен тағылымдамадан өтеді. Сондай-ақ аз

қамтылған, көп балалы отбасыларға және мүмкіндігі шектеулі жандарға қаржылық көмек көрсетіледі [8].

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қазақстандық моделін қалыптастыру ерекшеліктерін зерттеу мақсатында, сонымен қатар, халықтың бизнестің әлеуметтік жауапкершілікке деген қатынасын талдау үшін онлайн-сауалнама алынды. Сауалнамаға Қызылорда облысының кәсіпкерлерінен 160 респондент қатысқан. Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық блогы бойынша талдайтын болсақ: респонденттердің ішінде әйелдер – 73,2%, ал ер адамдар– 26,8% құрады. Әйелдердің үлес салмағының жоғары екендігін олардың қоғамдағы белсенді рөлімен де байланыстыруға болады.

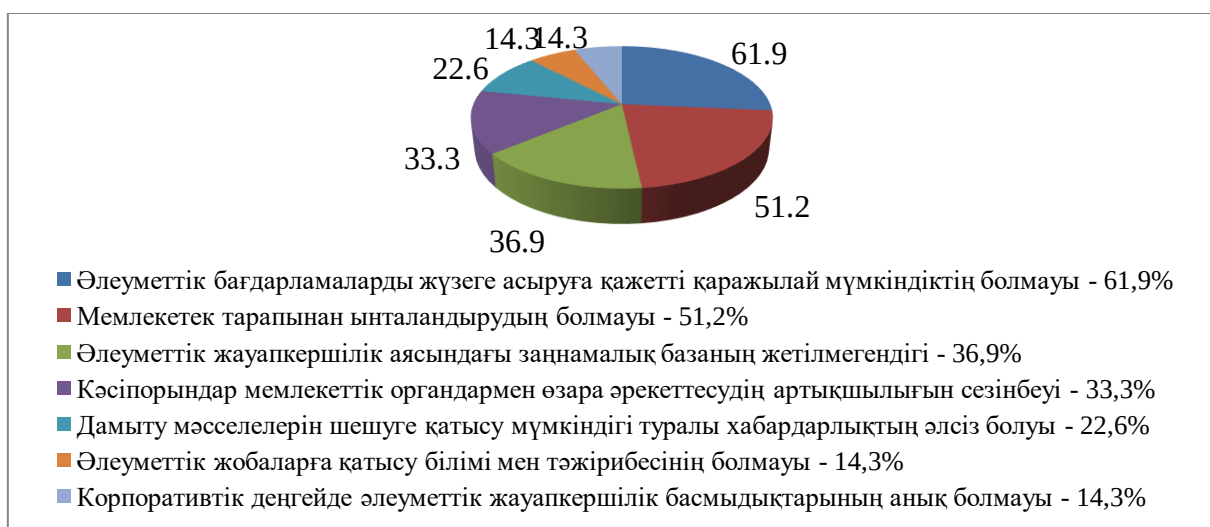
Шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтарды әлеуметтік-экономикалық дамыту мәселелерін шешуге қатысуы айтарлықтай жандандырылуы мүмкін, өйткені кәсіпорын басшылары арасында олардың осы саладағы рөлін бағалау бойынша жүргізілген сауалнаманың нәтижелері растайды. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (52,9%) халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің негізгі функциялары шаруашылық жүргізуші субъектілерге ауысуын қолдамайды, өйткені кәсіпорындар бұл міндеттерді орындауға арналмаған деп санайды, олар салық төлемдерін бюджетке аударады, сондықтан мемлекеттің иелігінде осы қызметті жүзеге асыру үшін қажетті ресурстар бар деп есептейді.

Шаруашылық жүргізуші субъектілерінің басшылары да осындай пікірде: олардың 70%-дан астамы бизнестің негізгі әлеуметтік заңнаманы сақтауы, яғни лайықты жалақы және қауіпсіз еңбек жағдайларын, өз қызметкерлерін әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуі керек екенін атап өтті. Басшылардың жартысына жуығы олардан іскерлік серіктестер мен тұтынушылар алдында өздеріне алған міндеттемелерді сақтау, сапалы өнім шығаруды қамтамасыз ету талап етілетініне сенімді. Респонденттердің төрттен бірі өз аумағын дамытуға қатысу тек салық төлеумен шектелуі мүмкін деп санайды.

Сауалнама бойынша бизнес-қоғамдастық өкілдерінің көпшілігі әлеуметтік жауапкершілікті тар мағынада түсінеді, олардың ресурстарының едәуір бөлігін қызметкерлерді дамытуға және қолдауға бағыттайды деген қорытындыға келді.

Бұл тараптардың өңірдің экономикасын басқару кезінде билік органдары мен бизнестің өзара іс-қимылын дамытудағы маңызды кедергілердің бірі болып табылатын тұрақты теріс стереотиптер қалыптасқанын көрсетеді.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамытуды тежейтін себептер келесі 3-суретте келтірілген.

Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі

3-сурет – Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамытуды тежейтін негізгі себептер, жауап берушілер санының %

Себептердің ішінде шаруашылық жүргізуші субъектілерінің басшылары әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру үшін қаржылық мүмкіндіктің жоқтығын (61,9%), мемлекет тарапынан осы процестерді басқарудың жоқтығын немесе әлсіз ынталандырылуын (51,2%) және заңнамалық базаның дамымауын (36,9%) атап өтті. Респонденттердің үштен бірі (33,3%) билік органдарымен өзара ісқимылдың артықшылықтарын көрмейді, респонденттердің 22,6%-ы әлеуметтік жобаларға қатысу мүмкіндігі туралы хабардарлықтың төмендігін, ал 14%-ы әлеуметтік жоюадарға қатысу білімі мен тәжірибесінің жоқтығын атап өтті.

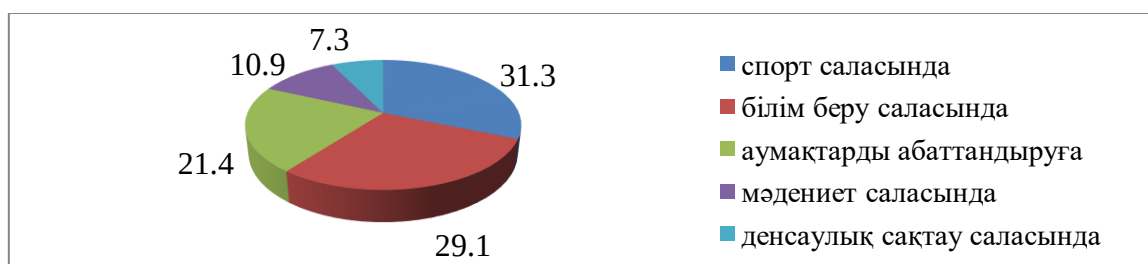
Сонымен бірге, өз қызметін жүзеге асыру барысында шаруашылық жүргізуші субъектілер аймақтық ресурстарды, ең алдымен еңбек ресурстарын пайдаланады.

Осыған байланысты аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы кәсіпорындардың рөлін бағалау маңызды әдіснамалық міндет болып табылады, бұл олардың жалпы аймақтық өнімге, аймақтық (жергілікті) бюджеттің кірістеріне және жұмыс орындарын құруға қосқан үлесімен сипатталады. Бірақ дәстүрлі тәсілдер бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне өлшенген баға бермейді. Сонымен бірге, бұл мәселеде бірыңғай пікір жоқ және бұл жобаларды іске асыруға арналған қаражаттың нақты көлемі мен көздері туралы сенімді ақпарат алудың айтарлықтай қиындықтарымен байланысты.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін бағалау әдістемесін талдау көрсеткендей, кейбір зерттеушілер оны ұйымдардың сауалнамалары арқылы бағалайды, бұл тек әлеуметтік инвестициялардың деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Басқалары кәсіпорындардың әлеуметтік есептілігіне сүйене отырып, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі дәрежесін өлшеуді ұсынады, бірақ олар бұл есептілікті ұсынуға міндетті емес, сондықтан мұндай әдістемені аймақтарда қолдануға болмайды. Басқа авторлардың еңбектерінде бұл көрсеткіш белгілі бір ұйымдағы әлеуметтік-еңбек қатынастары арқылы анықталады. Ол үшін қаржылық және әлеуметтік есептерге қол жеткізу қажет, бұл қалыптасқан нарықтық жағдайларда қиын болып табылады [1].

Сауалнамаға қатысқан басшылардың төрттен бірі тиісті департаменттер мен кәсіпорындар арасында ақпарат алмасу жүйесін ұйымдастыру қажет екенін атап өтті (19,4%); басқа респонденттердің пікірінше (35,8%), өңір кәсіпорындарындағы қаржылық-өндірістік жағдайды бақылау жүйесі қажет.

Әлеуметтік сауалнама деректеріне сәйкес шаруашылық жүргізуші субъектілер әлеуметтік жобаларға белсенді қатысуға және жаңа жобаларды бастауға қабілетті (сурет 4).

Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі

4-сурет – Бизнес өкілдерінің түрлі салада әлеуметтік жобаларды жүзеге асыруға дайындығы, %

Кәсіпкерлердің бағалауы бойынша, қаланың және аймақтың әлеуметтік мәселелерін шешуге бизнестің қатысуының неғұрлым қолайлы және маңызды нысандары жұмыс орындарын (33,8%), біліктілікті арттыру орталықтарын (12,9%) құру, өзін жақсы жетістіктермен көрсеткен студенттерге, ғалымдарға, спортшыларға және т.б. сыйлықақылар төлеу (19,3%), неғұрлым осал әлеуметтік топтарға ақшалай және материалдық көмек (18,1%), кәсіпорын қызметкерлеріне қосымша әлеуметтік қолдау (8,6%), сондай-ақ білім және ғылым, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт мекемелеріне көмек (7,3%) болып табылады.

Алайда, мұндай бастамаларды жүзеге асыру белгілі бір дәрежеде билік органдарының қатысу белсенділігі мен қызығушылығына байланысты. Олар әлеуметтік-экономикалық процестерді басқаруға, аймақтарды және жалпы елді дамыту және халықтың өмір сүру сапасын арттыру мақсатында барлық агенттердің консенсусына қол жеткізуді қамтамасыз етуге арналған.

Ол үшін, кәсіпорын басшыларының пікірінше, өңірлік проблемаларды және оларды шешу жолдарын үнемі талқылау үшін билік пен бизнес өкілдерінен үйлестіру органдарын құру қажет (сауалнамаға қатысқандардың 46,3%). Бұл ретте олар өзара іс-қимылды дамыту бойынша ең тиімді шараларды жеңілдіктер беру (51,2%), олардың жоғары әлеуметтік маңыздылығын көпшілік алдында тану (33,3%), аумақты дамыту жөніндегі жобаларға қатысу мүмкіндігі туралы хабардар ету (сұралғандардың 34,5%) деп санайды.

Кәсіпорын басшыларының пікірінше, шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтарды әлеуметтік-экономикалық дамыту проблемалары нәтижеге тартылуын арттыру үшін мынадай шарттар қажет (5-сурет).

Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі

5-сурет – Аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге бизнес өкілдерінің қатысуы үшін қажетті шарттар, %

Сонымен қатар, аумақты дамытуға қатысқаны үшін шаруашылық жүргізуші субъектілер билік органдарынан түрлі жеңілдіктер алғысы келеді.

«Әлеуметтік жобаларға қатысу барысында билік органдарынан қандай жеңілдіктер мен көмек алғыңыз келеді?» деген сұраққа кәсіпорын басшыларынан алынған жауаптар үлесі (%) келесі 1-кестеде келтірілген.

1-кесте – Билік органдарынан қажет етілетін жеңілдіктер мен көмек түрлері, %

№	Көмек түрлері	қажет етушілер
1.	Өндірістік алаңдар мен жылжымайтын мүлікті жеңілдетілген шарттармен алу	51,2
2.	Жерді жеңілдетілген шарттармен алу	33,9
3.	Әлеуметтік жобаларды жүзеге асыруға билік органдарының бөлетін гранттарын алу	35,7
4.	Жаңа (инновациялық) технологияларды енгізудің бастапқы кезеңінде тікелей инвестициялық немесе/және қаржылай қолдау алу	35,7
5.	Жоғары әлеуметтік беделді жариялы түрде мойындау	33,3
6.	Шағын кәсіпорындарға қаржылық-несие ұйымдары алдындағы міндеттемелері бойынша билік органдары тарапынан кепілдік беру	26,2
7.	Салықтық жеңілдіктер	19,1
8.	Кәсіпкерлікті әкімшілік реттеуді баяулату	17,9
9.	Кәсіпкерлер мен жаданбалы жұмыскерлерге біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру	13,1
10.	Көрме-жәрмеңке ұйымдастыру	10,7

11.	Бизнестің әлеуметтік жауапкершілік әрекетін анықтамалық-ақпараттыққамтамасыз етуді жетілдіру	8,3
12.	Жұмысшылар үшін жеңілдіктер немесе артықшылықтар беру	8,3
13.	Кәсіпкерлердің қоғамдық бірлестіктер жүйесін дамытуға ықпал ету	2,4
Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі		

Ең алдымен өндірістік алаңдарды, жылжымайтын мүлікті (51,2%) және жерді (39,3%) жеңілдікті шарттармен ұсыну; әлеуметтік жобаларды іске асыруға гранттар (35,7%); жаңа (инновациялық) технологияларды енгізудің бастапқы кезеңде тікелей инвестициялар және/немесе қаржылық қолдау (35,7%); салықтық жеңілдіктер (19%). Ұйымдардың үштен бірі үшін олардың жоғары әлеуметтік беделін көпшілік алдында мойындау маңызды.

Әлеуметтік жауапкершілікті дамытудың ең тиімді құралы ретінде бизнес-құрылымдардың өкілдері осы саладағы ең жақсы тәжірибені насихаттауда көреді, қайта сауалнама жүргізу кезінде біз шаруашылық жүргізуші субъектілердің әлеуметтік жауапты мінез-құлқын насихаттауға бағытталған шараларға қатысты нақтылау сұрағын қойдық.

Жауаптар келесідей бөлінді:

- бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін рейтингтік бағалау қорытындысы бойынша үздік үш кәсіпорынға сыйлықақы беру (31,2%);

- бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін рейтингтік бағалау нәтижелерін өткізу және жариялау (28,1%), өйткені қазақстандық кәсіпорындардың рейтингтері әртүрлі критерийлерге негізделген түрлі тізімдерді қамтиды: табысы бойынша, ашықтығы бойынша, табысының өсуі бойынша, сондай-ақ үздік жұмыс берушінің рейтингтері.

- әлеуметтік есептерді ашық түрде ұсынған ұйымдардың тізімін жариялау (25,7%);

- тақырыптық ақпараттық хабарламалар шығару (7,4%);

- мамандандырылған конференциялар мен форумдар өткізу (7,6%).

Кәсіпорындардың аймақтық мәселелерді шешуге қатысуын арттыру үшін, олардың басшыларының көпшілігінің пікірінше (61,4%), шетелдік тәжірибені қолданған жөн және оны отандық жағдайларды ескере отырып түзету керек. «Сіздің ойыңызша, билік пен бизнестің өзара әрекеттесуін және әлеуметтік жауапкершілікті дамытуда шетелдік тәжірибелерді қазақстандық практикада қолдану қажет пе?» деген сұраққа кәсіпорын басшыларынан алынған жауаптар үлесі келесі 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Әлеуметтік жауапкершілікті дамытуда шетелдік тәжірибелерді қазақстандық практикада қолдану қажеттігі, %

Жауаптар	Жауап бергендер
Ия, қазақстандық жағдайға бейімдеп шетелдік тәжірибені қолдану керек	61,4
Жоқ, шетелдік тәжірибе қазақстандық нарыққа сай келмейді	20,5
Ия, шетелдік тәжірибені зерттеп қолданған жөн	17,0
Басқа да жауаптар	1,1
Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі	

Билік органдары мен бизнес-құрылымдардың өзара іс-қимылы және әлеуметтік жауапкершілікті дамыту мәселелерін зерттеу мыналарды атап өтуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, көптеген аймақтардағы, соның ішінде Қызылорда облысындағы серіктестік қағидаттары бойынша билік пен бизнестің өзара әрекеті қалыптасудың бастапқы сатысында. Билік органдары мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүдделері мен мақсаттарын сәйкестендіру олардың өзара іс-қимылының дамуын жылдамдатады, бұл теріс әлеуметтік-экономикалық процестердің күшеюіне әкеледі.

Екіншіден, ірі бизнес-құрылымдардың қатысу аумағының әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге қатысуының артуы байқалады.

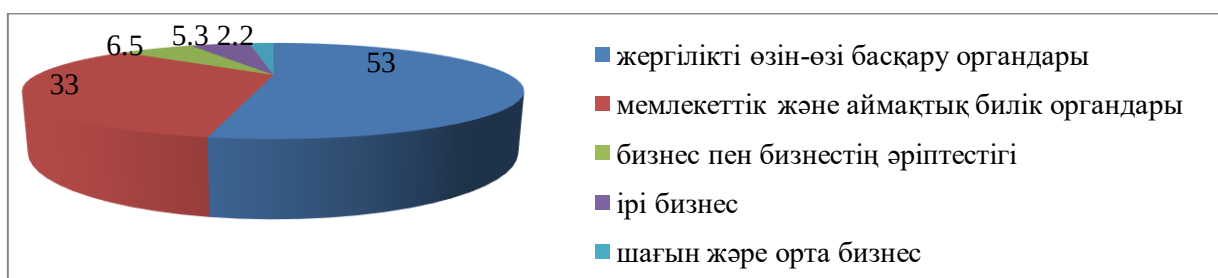
Үшіншіден, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту жолындағы негізгі кедергілер осы саладағы заңнамалық базаның дамымауы, билікпен әріптестік өзара іс-қимылға қабілетсіздігі мен дайынестігі, әлеуметтік жауапкершілік және осы өзара іс-

қимылды ұйымдастыруға стратегиялық көзқарас бөлігінде есептіліктің бірыңғай нысанының болмауы болып табылады.

Төртіншіден, бизнес өкілдерінің қатысу аумағын дамытуға негізгі себебі ішкі ынталандыру болып табылады – жақсылық жасау мен сыйластық құндылықтарын түсіну, жұртшылықты тану және т. б. бұл халықтың өңірлік дамуға қатысуы мен жауапкершілігіне деген қажеттілігін тәрбиелеу, аумақтың дамуына зиян келтіретін және нашарлататын әрекеттерді жүзеге асырмауға деген ұмтылысты ояту қажеттігін көрсетеді.

Бизнес субъектілері басшыларына жүргізген сауалнама көрсеткендей, респонденттер қандай да бір дәрежеде бизнес өкілдері әлеуметтік жауапкершілік алып әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысуы керек деп санайды.

Бұл ретте сауалнамаға қатысқан кәсіпорын басшылары әлеуметтік мәселелерді, мемлекеттік және аймақтық билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары шешуі керек деп есептейді. Бұл сұраққа жауап бергендердің тек 2,2%-ы әлеуметтік мәселелерді шағын және орта бизнес шешуі керек деп санайды (сурет 6).

Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі

6-сурет – Әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысушылар, %

Ұйымдардың әлеуметтік жауапкершілігінің маңызды бағыты олардың әлеуметтік әріптестік қағидаттары бойынша өңірлік және қалалық жобаларға қатысуы болып табылады. Айта кету керек, әлеуметтік бағдарламаларды шаруашылық жүргізуші субъектілер (респонденттердің 41,1%) кезең-кезеңімен жүзеге асырады және тек ірі бизнес (32,2%) жүзеге асырады.

Сауалнамаға қатысқан кәсіпорын басшыларының 26,2%-ы әлеуметтік маңызы бар жобаларға қатысады, бұл ретте әрбір бесінші адам әріптестік қағидаттарына негізделген аумақтарды дамытуға белсенді қатысуды жақтайды.

Билік органдарымен өзара әрекеттесуді дамытудағы басты проблемалардың бірі ретінде кәсіпорын басшылары бұқаралық ақпарат құралдарында ұйымдардың әлеуметтік іс-әрекеттерін жариялаудың жеткіліксіз дәрежесін атайды (кесте 3).

3-кесте – Кәсіпорындардың әлеуметтік белсенді әрекеттері туралы ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихаттау дәрежесі, %

Жауаптар нұсқасы	Бұқаралық ақпарат құралдарының түрі		
	Баспа (газет, журнал)	Теледидар, радио	Әлеуметтік желілер
Жеткілікті	13,1	19,0	9,5
Аз	36,9	26,2	29,8
Мүлдем жоқ	33,3	39,3	38,1
Жауап беруге қиналамын	16,7	15,5	22,6
Ескерту: автордың жүргізген сауалнама нәтижесі			

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің басшылары қосымша артықшылықтар алу мүмкіндігіне қарай аумақты дамыту жобаларына қатысатынын атап өтті - бұл ең алдымен оң қоғамдық беделді қалыптастыру, билік органдарының, серіктестердің, халықтың кәсіпорын

қызметіне деген сенімін арттыру және клиенттер тізімін кеңейту, кадрлық әлеуетті құру, сондай-ақ билік органдарымен серіктестік қарым-қатынас орнату.

Дегенмен. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жария ету - беделді қалыптастыру мен белсенділікті арттыраы сөзсіз.

Қорытынды. Кәсіпорындар әлеуметтік жауапкершілікті көбіне тар мағынада қабылдайды және негізінен өз қызметкерлерін қолдаумен шектеледі.

Бизнес өкілдерінің әлеуметтік жобаларға қатысуға дайын екендігі байқалды, бірақ бұл үшін мемлекеттік қолдау мен ақпараттық ашықтық қажет. Жалпы алғанда, билік, бизнес және қоғам арасындағы өзара іс-қимылды күшейту өңірдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін тиімді дамыту үшін мемлекеттік қолдау шараларын, бизнестің ерікті бастамаларын және қоғамдық бақылауды өзара үйлестіретін кешенді басқару тетігін қалыптастыру қажет. Бұл өңірдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын нығайтып, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға және тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Копытова, Е.Д. Социальная ответственность бизнеса: проблемы и перспективы развития [Текст]: монография / Е.Д. Копытова; под науч. рук. д.э.н. Т.В.Усковой. – Вологда: ВолНЦ РАН, 2017. – 174 с.
2. Смирнова Е.В. Социальная ответственность бизнеса в странах Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестник КазНУ. Экономическая серия. – 2015.– №2 (108). – С. 18-126.
3. Смагулова Г.С., Жумагазиева А.Г. Компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыру және салық менеджменті // ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясы. – 2016. – №3 (115). – 68-74.бб.
4. Кабатова К. Корпоративная социальная ответственность по-казахстански: госорганы, бизнес и гражданский сектор как ключевые участники построения системного подхода к КСО. – Алматы, 2016. – С. 56.
5. Тауекелова Т.Б., Абдикерова Г.О. Қазақстандық бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру ерекшеліктері// ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және социология сериясы. –2021.– Т. 78.– №3. –С.157-166 .<https://doi.org/10.26577/JPsS.2021.v78.i3.14>
6. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің маңызы зор. <https://atameken.kz/kk/news/30069-biznest-leumettk-zhauapkershlg-n-mayzy-zor>
7. «Абзал және компания» ТС ресми сайты .<https://www.abzal.org/o-nas>
8. Абзал и К.<https://eldala.kz/dannye/kompanii/3183-abzal-i-k>